

A marxi társadalmi ontológia kialakulása és néhány kérdése

ÁGH ATTILA

Napjainkban heves viták folynak a társadalmi termelőtevékenység és a népgazdaság tervszerű irányításának kérdéseiről. A vitákban határozottan jelentkezik e problémák átfogó elvi elemzésének igénye. A tervgazdálkodás gyakorlata megköveteli a társadalmi termelőtevékenység és az egész társadalom dialektikus mozgását visszatükröző kategóriarendszer kidolgozását, olyan alapfogalmak, mint termelőerők; termelési viszonyok, termelési mód, tulajdon, munkamegosztás tisztázását. El kell tehát végeznünk e kategóriák s a hozzájuk kapcsolódó elméleti rendszer dogmatikus értelmezésének kritikáját, s ehhez kiindulásul rekonstruálnunk kell a társadalmi ontológia marxi elméletét.

A materialista történetfelfogás kidolgozása a marxi filozófiában szükségszerűen a társadalomfilozófia régebbi kategóriáinak értelmezésével és új kategóriák megjelenésével járt együtt. Először tehát — bár igen vázlatosan — a marxi társadalmi ontológia kialakulásának folyamatát kell szemügyre vennünk, mely úgy mutatkozik meg, mint a marxi társadalomfilozófia kategóriarendszere kialakulásának folyamata, azoké a kategóriáké, melyek az új elméleti tartalmat kifejezik és hordozzák. Ezután a kiteljesedett marxi társadalmi ontológia talajáról át kell tekintenünk e kategóriarendszer lényegi vonását s az egyes kategóriák alapvető tartalmát. Ezen az alapon térhetünk rá aztán a dogmatikus felfogás bírálataira és mutathatjuk ki lényegi, elvi eltérését a marxi értelmezéstől.

*

Marx társadalomfilozófiájában a Rheinische Zeitungbeli cikkektől kezdődően fokozatosan előtérbe került a termelőtevékenység elemzése. A termelőtevékenység központi jelentőségét már kiérlelt formában mutatja a Gazdasági-filozófiai kéziratok, melyben a marxi társadalomfilozófia lényegi vonásai már körvonalazódtak. E folyamat első eredménye a termelőerők marxi fogalmának kialakulása. Maga a fogalom már a XIX. sz. elejének angol közgazdasági irodalmában ismert volt, Marx is innen kölcsönözte. Az elnevezés valószínűleg R. Owentől származik, s eredetét a mechanika tudományának hatása magyarázza: mindent „erő”-ként igyekeztek kifejezni. A XIX. sz. elejének közgazdasági a termelőerők fogalmát a *termelőképesség* értelmében használták. Ez az értelmezés csak a termelőerők szubjektív vonatkozását tartalmazta, s meglehetősen prakticista jellegű volt, nélkülözötte a történetiséget.

A Gazdasági-filozófiai kéziratokban Marx vizsgálatának középpontjában éppen a termelőerők fogalma állt. Mindenekelőtt megállapította, hogy „a

munka, az *élettevékenység*, a *termelő élet*¹ az alapvető emberi tevékenység, ez formálja át és alakítja ki sajátos formájában az embert körülvevő tárgyi világot: „Éppen a tárgyi világ megmunkálásában bizonyul az ember ezért csak valóban *nembeli lénynek*. Ez a termelés az ő dolgozva tevékeny-nembeli élete. Általa jelenik meg a természet az ő műveként és az ő valóságaként. A munka tárgya ezért az *ember nembeli életének tárgyiasulása*: amikor magát nemcsak — mint a tudatban — intellektuálisan, hanem dolgozva-tevékenyen valóban megkettőzi és ennél fogva önmagát egy általa teremtett világban szemléli.”²

A termelőerők marxi fogalma az eltárgyiasulás folyamatából vezethető le. Az ember a tárgyi termelő tevékenység folyamán ugyanis átalakítja, emberi használatra alkalmassá teszi a tárgyakat. A tárgyak ezzel meghatározott emberi tartalmat, humanizált formát nyernek. Az emberi tevékenység tárgyat és eszközt alkotó tárgyak tehát nem egyebek, mint emberi képességek, tevékenységek, mozgásformák eltárgyiasulásai. Ezek a humanizált tárgyak alkotják az ember környezetét, az emberi világot. Az embert körülvevő természet tehát nem az embertől idegen közeg, hanem az emberi tevékenység eredménye, tárgyiasulása, azaz humanizált természet, az ember „szervetlen teste”: „Az ember egyetemessége gyakorlatilag éppen abban az egyetemességben jelenik meg, amely az egész természetet az ember *szervetlen* testévé teszi, mind annyiban, hogy a természet 1. közvetlen létfenntartási eszköz, mind annyiban, hogy 2. élettevékenységének az anyaga, a tárgya és a szerszáma.”³

Az eltárgyiasulás folyamatát elemezve tehát rámutatott az ember szubjektív termelőerőinek, termelőképességének anyagi-tárgyi alapjaira, a termelési eszközökre, melyeket a termelőképesség eltárgyiasulásának, az emberi tevékenység természeti tárgyakon keresztül való megjelenésének fogott fel. Az anyagi termelőerők a termelőtevékenység kiindulópontjai, de egyben eredményei, a szerzett képességek lecsapódásai is. Ebből adódik a Kéziratok végső konklúziója, a termelőerőknek az ember lényeg erőiként való felfogása: „a tárgyi valóság mindenütt mint az emberi lényegi erők valósága”⁴ egzisztál.

A termelőerők marxi elméletének lényege másrésztől az, hogy a termelőerőket objektív és szubjektív vonatkozásaik szoros, elválaszthatatlan egységében, állandó kölcsönhatásában és átmenetében szemléli. A termelőerők tehát nem termelési eszközök + termelőképesség, hanem kölcsönös feltételezettségük.

Míg a termelőerők marxi elmélete a Kéziratokban lényegében már kialakult, addig a termelési viszonyok fogalma még meg sem jelenik. A termelési viszonyok fogalma — a marxi társadalomelmélet alapvető fogalma — a marxi filozófiában jelenik meg először. Ebben a fogalomban sűrűsödtek össze és kristályosodtak ki Marx kutatásainak elméleti következményei, így e fogalom fejlődése egész további munkásságán keresztül tart.

A fogalomnak megfelelő elméleti tartalom a Kéziratok vizsgálatainak eredménye. E munkában egyfelől előrelépés, hogy az emberek társadalmi viszonyát munkájukhoz és e munka termékéhez való viszonyukból vezeti le, másfelől viszont még az elemzés korlátozottságát mutatja, hogy az individuum vizsgálatától jut el a társadalmi viszonyokig, nem pedig fordítva.⁵ S mivel

¹ Gazdasági-filozófiai kéziratok. Bp. 1962. 49. o.

² Uo. 50. o.

³ Uo. 49. o.

⁴ Uo. 73. o.

⁵ Uo. 51. o.

a termelő individuumok közötti társadalmi viszonyokat csak egyes aspektusai-
ban vizsgálja — munkamegosztás, tulajdon —, s nem foglalja össze általános-
ságban, ezért a termelési viszonyok fogalmával itt még nem találkozunk.

A történelmi materializmus alapkategóriái még az 1848-as forradalom
előtti időszakban kialakulnak, teljes konkretizálásuk azonban csak Marx
főművében, a Tőkében történik meg. A társadalmi viszonyok fogalma marxi
értelemben először a sokat idézett 6. Feuerbach-tézisben jelenik meg. Tartal-
mának feltárása és a termelési viszonyokon keresztül való konkretizálására
a Német ideológiában tesz kísérletet. E munkájában már a társadalmi viszo-
nyok rendszere az elemzés kiindulópontja és alapja. A termelési viszonyok
tárgyalását illetően sajátos kettősség tapasztalható. Egyfelől használja a tár-
sadalmi viszonyok fogalmát általános értelmezésben, másrészt konkrét — de
igen sokrétű értelmezésben — az érintkezés (Verkehr) fogalmát. Mindkettőt
a termelési viszonyok alapján kívánja konkretizálni, így jut el egyrészt az
általában vett termelési viszonyokig, másrészt a gazdasági viszonyokig, me-
lyekre a fenti műben már a Verkehr forgalomként való értelmezése is utal.

A fenti kettősségből adódóan Marx munkásságában a termelési viszo-
nyoknak két — egymással szorosan összefüggő — értelmezésük van. Egyrészt
a társadalmi viszonyokat tölti meg konkrét tartalommal — a termelési viszo-
nyok fogalmának kidolgozásával —, ezzel a két fogalom azonosul, *társadalmi
viszony, társadalmi termelési viszony és termelési viszony* egymás szinonimájaként
szerepelnek. Ez az értelmezés a termelés legáltalánosabb fogalmán, a *tár-
sadalmisság* termelésén alapul, s nem csupán az anyagi javak termelésén. Más
megfogalmazásban a termelés társadalmi feltételeit foglalja bele a termelési
viszonyok fogalmába: „A társadalmi viszonyok, melyek között az egyének
termelnek, a társadalmi termelési viszonyok . . . A termelési viszonyok összessé-
gükben alkotják azt, amit társadalmi viszonyoknak, társadalomnak nevezünk,
mégpedig meghatározott, történelmi fejlődési fokon álló társadalmat, sajátságos,
megkülönböztető jellegű társadalmat alkotnak.”⁶ Másrészt a termelési viszo-
nyok az anyagi javak termelésének szférájában jelentkeznek. Ebben az értel-
mezésben a termelési viszonyok a *gazdasági viszonyokkal* válnak szinonimmá,
mint anyagi viszonyt különbözteti meg őket a többi társadalmi viszonytól,
s megállapítva elsődlegességüket: „Anyagi viszonyaik alkotják minden viszo-
nyuk alapját.”⁷

A termelési viszonyok előbbi értelmezése a társadalom s termelése
„ontológiai” egységét fejezi ki, az utóbbi pedig az anyagi termelés és viszonya
elsődlegességét más társadalmi tevékenységekkel és ezek viszonyaival szemben.

Marx a termelési mód fogalmát többnyire a termelés közvetlen módjának,
formájának megjelölésére használta, valószínűleg az életmód analógiájára,
s először még — anélkül, hogy a termelés módját történetileg korszakolta vagy
koncretizálta volna — benne látta az életmód, a társadalmi forma alapját.
A termelési mód kategóriájának ez a genezise jól nyomon követhető a Német
ideológiában, először még nem is kategória, hanem csak egy kifejezés, nyelvi
fordulat, mely megvonja az összefüggést a termelés közvetlen módja és anyagi
feltételei között: „Az a mód, ahogyan az emberek létfenntartási eszközeiket
termelik, mindenekelőtt maguknak a készentalált és újratermelendő létfennt-
tartási eszközöknek a mibenlététől függ.” Megállapítja, hogy ez nem csupán

⁶ Marx—Engels: Bér munka és tőke. MEM 6. köt. Bp. 1962. 396—397. o.

⁷ Levelek a „Tőkéről”. Szikra, 1956. 293. o.

az egyének fizikai újratermelésének módja, hanem „ezen egyének tevékenységének egy meghatározott mikéntje, életük megnyilvánulásának egy meghatározott mikéntje, egy meghatározott *életmódjuk*”.⁸ Ezzel már utal a tevékenységmódok társadalmi jellegére, de a termelés módjának a termelés társadalmi-technikai formájaként való felfogása még nem alakult ki. A kategória használata még esetleges, vele egyenrangú kategóriaként szerepelnek az érintkezés, a tevékenység, az együttműködés stb. módja. Csak a filozófia nyomorúságában találkozunk vele mint az alapkategóriák egyikével, de sokrétű jelentését a továbbiakban is megőrzi.

Mint említettük, a történelmi materializmus alapkategóriáinak teljes kifejtését Marx a Tőkében és ennek előmunkálataiban végezte el, alapvetően a kapitalizmus, s részben az előző társadalmi formációk anyagán. E kategóriák a gazdasági szférában logikailag és történetileg konkretizálódtak. Marx a Tőke három könyvében részletesen elemezte a munka termelőereje (Produktivkraft der Arbeit) fogalmát mint *termelőkenységet*, s számos összefüggést állapított meg a munka termelőerejének változása és a termékek, valamint a munkaerő ára között. Határozott különbséget tesz a *munka termelő ereje*, azaz a *munkás termelőképessége* és a *munkaerő* között. Az előbbit a *konkrét* termelőképességek *totalitásának*, az utóbbit *absztrakt* munkaképességnek tartja, ugyanakkor az előbbit a *társadalom egészére*, az utóbbit az *egyénre* vonatkoztatja.

A termelőerők történeti mozgását vizsgálva megállapítja, hogy a termelőerők vonatkozásainak önállósulása és egymással való szembekerülésük az elidegenedés eredménye. A Kéziratokban ezt így fogalmazza meg: „az elidegenült munka az embertől 1. elidegeníti a természetet, 2. önmagát, saját tevékeny funkcióját”.⁹ Az embertől tehát elidegenedik szervesen teste, anyagi termelőerőinek hordozója, másrészt a szubjektív eleven személyiségében adott termelőképessége. A Német ideológiában az emberek társadalmi együttműködésében adott termelőerők elidegenedését állítja középpontba: „az a megsokszorozott termelőerő, amely a különböző egyéneknek a munka megosztásában megszabott együttműködése által létrejön . . . nem mint saját, egyesült hatalmak jelenik meg, hanem mint idegen, rajtuk kívül álló erő”.¹⁰ A Tőkében megmutatja, hogyan viszi végig a tőkés termelés egészen a metafizikus, teljes ellentétig ezt a szétválasztást: az egyik oldalon az absztrakt munkaerővel rendelkező bérmunkás, a másik oldalon a tőle elkülönült termelőeszközök. Egyesítésük a tőkés felügyelete alatt, mesterségesen történik, s ez szabja meg a tőkés termelés jellegét. A termelőerők elidegenedése tehát egyfelől a képességeknek és az emberek együttműködésének az egyes embertől és az emberek összességétől való önállósulása, másfelől az anyagi termelőerőknek idegen tulajdonként, ellenséges, dologi hatalomként való megjelenése. A munka termelőerői tehát elidegenülten mint a tőke dologi termelőerői jelennek meg. A tőkés termelés ezzel elárulja a termelőerők „titkát”, tartalmát, kölcsönös egymást tételező vonatkozásait, de azokat metafizikus elválasztottságukban, elvontságukban, történelmietlenségükben mutatja meg.

Marx a termelőerőket mint az ember „lényegi erőt” vizsgálva kimutatta, hogy az emberi történelemnek, anyagi folytonosságának alapját adják: „minden fokon készen található benne (ti. a történelemben — Á. A.) egy anyagi eredmény, a termelőerők egy összege, egy történelmileg megteremtett

⁸ MEM 3. köt. Bp. 1960. 23. o.

⁹ Gazdasági-filozófiai kéziratok. Id. kiad. 49. o.

¹⁰ MEM 3. köt. Id. kiad. 35. o.

viszony a természethez és az egyének közt egymáshoz, amelyet minden nemzedék az előtte járótól örököl”.¹¹ Ezzel létrehozta a történelmi determináció elméletét, s történetfilozófiája egyik alapfogalmává éppen a termelőerők fogalmát tette. Konkrét vizsgálataiban a termelőerőknek hol az objektív, hol a szubjektív vonatkozásait domborítja ki. Mindkét vonatkozásra egyaránt érvényes azonban, hogy „minden termelőerő szerzett erő, előző tevékenység terméke”, „a termelőerők az ember gyakorlati energiájának eredménye”.¹²

A termelőerők önmozgását, belső fejlődését úgy ábrázolja, mint az objektív és szubjektív vonatkozás állandó kölcsönhatását. Ennek a kölcsönhatásnak eredménye az „emberi világ” tökéletesedése, a természet fokozódó „emberivé válása”. Ebben az önmozgásban, kölcsönhatásban az anyagi termelőerőknek van bizonyos prioritásuk, de a közvetlen változás feltétlenül a szubjektív termelőerőktől indul ki, s ennyiben az anyagi termelőerők nemcsak a változás elindítói, hanem eredményei is. A megtervezésnek, megvalósításnak, működtetésnek bonyolult láncolata alakul ki itt, melynek során megvalósul a termelés belső mozgása. Az objektív és szubjektív vonatkozások közötti feszültség úgy jelentkezik, mint a termelés szükséglete, mely a termelés társadalmi mozgásának alapvető hajtóereje.

Összefoglalva megállapítható, hogy a termelőerők a marxi értelmezésben nem azonosíthatók sem a termelésre felhasznált *természeti* tárgyakkal, sem pedig ezeknek az ember termelési tapasztalataival való összességével. Egyfelől a termelőerők maga az aktivitás, a mozgás, a történetiség, másfelől nincs társadalmibb, mint maguk a termelőerők, hiszen nem egyebek, mint a társadalmi fejlődés eredményei, összegeződésai, s ugyanakkor alapjai.

Általánosan megfogalmazva: a *termelőerők az ember „szervetlen testének” különös szervezettsége, eltárgyiasult képességeinek világa, a szubjektív termelő-képességnek és az emberek társadalmi együttműködésében adott képességeknek állandó mozgását, realizálását teszik lehetővé és tételezik fel.*

A termelőerők tehát eleve magukba foglalják a fenti két vonatkozás viszonyát, mozgását. Már a termelőerők értelmezése is megmutatja, hogy a termelőerők és termelési viszonyok szembeállításuk mennyire viszonylagos, a termelőerők közvetlenül is viszonyok, azaz eleve feltételezik nemcsak technikai, hanem termelési viszonyként való létezésüket, mozgásukat is. A termelőerők tehát annyiban *tárgy*, amennyiben ugyanakkor *viszony* is. -

A termelési mód fogalmát Marx a termelőerők mozgásának — az általánosság különböző fokain való — összefoglalására használja. Mivel ez a fogalom meghatározott termelőerők mozgásának társadalmi formáit jelenti, általánosítása két irányban történhet, történelmileg és társadalmilag. Marxi értelemben termelési módja van egy termelési egységnek vagy a termelés egy ágának is, továbbá termelési módnak tekinti a termelés egy adott típusát a vizsgált társadalmon belül, pl. a kisüzemi földművelést. Ennélfogva a tőkés termelési mód is az általánosság különböző szintjein értelmezhető egy gyárra, egy iparágra — ez utóbbira értelmezve különösen sűrűn használja annak kifejezésére, hogy a tőkés termelési mód fokozatosan hatol be az iparba —, végül a társadalom egészére. A termelési mód mai *közkeletű* fogalmában a társadalmi termelés egészének és egy-egy nagyobb történelmi korszakának általános vonásai csapódtak le, holott Marxnál az ilyen értelmezés ritka. Az e közkeletű fogalom

¹¹ Uo. 41. o.

¹² Levelek a „Tökérről”. Id. kiad. 16. o.

alapjául szolgáló értelmezés klasszikus formájával „A politikai gazdaságtan bírálatához” Előszavában találkozunk, ahol az ázsiai, az antik, a feudális és a modern polgári termelési módot jelöli meg mint a gazdasági társadalomalakulat korszakait. De alkalmanként — történetileg — továbbviszi az általánosítást, és beszél például árutermelésen nyugvó termelési módról.

A termelési mód mint a termelőerők összmozgását kifejező kategória közvetlenül kifejezi a termelés technikai és társadalmi vonatkozásainak egységét, kölcsönös átmenetét, a termelőerőknek mozgásként, *viszonyként* való létezését. A termelési mód tehát *meghatározza* a termelési viszonyokat, alapjuk, létrehozójuk, de nem azonos velük, nem *tartalmazza* őket. Csak *a termelés legáltalánosabb társadalmi feltételeit, viszonyait foglalja magába, melyre lépül a termelési viszonyok egész rendszere.* Marx egészen világosan utal a kategóriáknak erre a viszonyára: „Új termelőerők megszerzésével az emberek megváltoztatják termelési módjukat, és a termelési módnak, létfenntartásuk módjának megváltoztatásával megváltoztatják valamennyi társadalmi viszonyukat.” Másutt így fogalmaz: „A szerzett új képességekkel az emberek megváltoztatják termelési módjukat, és a termelési móddal együtt megváltoztatják az összes gazdasági viszonyokat, melyek nem voltak egyebek mint ennek a meghatározott termelési módnak szükségszerű kapcsolatai.”¹³ A Tőkében erre az összefüggésre úgy utal, hogy a termelési mód — mely a társadalmi termelőerők és fejlődési formáik adott fokát tételezi fel — kibontja a neki megfelelő termelési viszonyok rendszerét, illetve újratermeli a társadalmi gazdasági viszonyokat.¹⁴

A termelési mód tehát meghatározza a termelési viszonyokat, közvetlenül mint gazdasági viszonyokat, közvetve pedig mint a társadalmiság termelésének viszonyait. A Tőke jellegéből adódóan a termelési viszonyok többnyire gazdasági viszony értelmezésében szerepelnek, meghatározó mozzanatként: „Mindig a termelési feltételek tulajdonosainak a közvetlen termelőhöz való közvetlen viszonya — e viszony mindenkori formája természetszerűen mindig a munkamód meghatározott fejlettségi fokának, ennél fogva a munka társadalmi termelőerejének felel meg — az a viszony, amelyben az egész társadalmi szerkezetnek, következőképpen a szuverenitási és függőségi viszony politikai formájának, egyszóval a mindenkori sajátos államformának legbensőbb titkát, rejtett alapján megtaláljuk.”¹⁵

Marx a termelési viszonyok következő meghatározását adja: „A termelésben az emberek nemcsak a természettel kerülnek kapcsolatba. Csak általtal termelnek, hogy meghatározott módon együttműködnek és tevékenységeiket kicserélik egymással. Hogy termelhessenek, meghatározott kapcsolatokba és viszonyokba lépnek egymással, és a természettel való kapcsolatuk, termelésük csak e társadalmi kapcsolatok és viszonyok keretében megy végbe.”¹⁶ A termelési viszonyoknak ez a meghatározása jól mutatja a kétféle értelmezés lehetőségét és szoros kapcsolatát. A politikai gazdaságtan bírálatához Előszavában ezt a kettősséget az „életük társadalmi termelésében” fordulattal fejezi ki.

A termelési viszonyok marxi fogalma tehát az *objektív struktúrát* jelenti, mely az emberek között társadalmiságuk megvalósítása, nembeli lényegük realizálása közben kiépül. Kifejezi egyfelől a szűkebb értelemben vett termelés-

¹³ A filozófia nyomorúsága. MEM 4. köt. Bp. 1959. 125. o.; Levelek a „Tőkéről”. Id. kiad. 17. o.

¹⁴ A tőke III. köt. Kossuth, 1961. 833., 837., 839. o.

¹⁵ Uo. 759. o.

¹⁶ MEM 6. köt. Id. kiad. 396. o.

nek és a vele kapcsolatos tevékenységmódoknak az elsődlegességét a társadalmi mozgás, a tevékenység, a természet emberi elsajátítása más formáival szemben, másrészt ezen alapulva termelésnek értelmezi az ember egész társadalom- és önteremtését, s ezzel kihangsúlyozza a tevékenységi és elsajátítási formáknak, az emberi létezés szféráinak ontológiai egységét.

A tágabb értelemben vett termelés mint emberi produktumok — tárgyak, viszonyok, gondolatok — termelése általában így az a mozgás, mely a társadalmat alkotja és fenntartja, újjáteremti. Alkotja, hiszen mint Marx megállapításaiból láttuk, a társadalom nem emberek összessége, hanem a termelési viszonyoké, azaz *objektív viszonyrendszer*, az emberek sokoldalú egymásvonatkoztatásának *totalitása*. Ez a viszonyrendszer lényegénél fogva nem lehet statikus, a viszonyok fennmaradása, egyszerű megléte állandó újjáteremtésük *folyamata*. Ilyen értelemben mondotta Marx, hogy a termelési viszonyokat éppúgy az emberek termelik, mint a tárgyakat, s ezért a társadalom „Az emberek kölcsönös tevékenységének terméke.”¹⁷

A társadalom mint viszonyrendszer azonban a „termelés”, a viszonyokat fenntartó és újjáteremtő mozgás jellegénél fogva strukturált. A társadalom az alapvető tevékenységmódok és -formák szerint különül el szférákra. E szférák nemcsak kölcsönösen feltételezik egymást, hanem hierarchikusan elrendezettek is, egymáshozrendeltségük adja a társadalom szerkezetét. A társadalom központi szférája az *anyagi javak termelésének és társadalmi közvetítésének* szférája. Ebben a szférában zajlik le az ember lényegi objektivációs tevékenysége, mely egyaránt termeli — mint a társadalom anyagi alapját — a humanizált emberi természeti környezetet, az ember szervetlen, s magát a tevékeny szubjektumot, az ember szerves testét.

A második alapvető szféra a *társadalmi formák, berendezés* termelése. Ebben a szférában az ember nem természetes, testével adott, biológiai szerveit humanizálja, hanem sajátos, „társadalmi szerveit” hozza létre. Ezek a társadalmi szervek az *intézmények*, melyekben az ember társadalmisága nyer mozgásformát. Az intézmények társadalmilag rögzített tevékenységmódok és -rendszerek, a társadalmiság elsajátításának, a társadalom megszervezettségének és irányításának formái. A társadalmi berendezkedés szférája — akár csak a többi alapvető szféra — maga is további szférák sorára bomlik, mint — adott fejlettségi szintet feltételezve — az állami szervek, jogrendszer, politika stb., s ezek mozgásának szerves egységéből alakul egésszé.

A harmadik alapvető szféra az *elméleti elsajátítás, a tudati újratermelés*, vagyis — Marx kifejezésével — a *szellemi termelés* szférája. Ebben a szférában az ember az egész társadalmi mozgást visszatükrözi, azaz a tudat szintjén elsajátítja, újjáteremti; megduplázza a valóságot, s a gyakorlatban szüntelenül egybeveti a két — a tényleges és a visszatükrözött — formát. Ez a szféra, a társadalmi tudat szférája azonban szerves része a társadalmi létnek, elválaszthatatlanul összezővődik az őt létrehozó s az általa befolyásolt folyamatokkal. A társadalmi lét egy adott vonatkozásban — a tükrözés szempontjából — ugyan szembeállítható vele, de csak mint szerves egész, totalitás, mely őt is magában foglalja.

A fenti három szféra tehát a társadalmi lét alapvető szférája, a *társadalmi ontológia* három szintje, elrendezettségük mutatja a társadalom „vázát”, a társadalmi determinizmus „erővonalait”. A társadalom ennyiben szférák

¹⁷ Levelek a „Tókérről”. Id. kiad. 15. o.

totalitásának bizonyul, ezek további *szférák összefüggő rendszereire* különülnek el. A társadalom marxi felfogásának tehát két lényegi mozzanata van, egyrészt a társadalomnak objektív viszonyrendszerként, másrészt totalitásként, szerves egésként való értelmezése. A társadalmi totalitás marxi koncepciójának alkalmazása jól látható a termelés és különböző mozzanatai kölcsönviszonya elemzésénél a Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához c. munkájában.¹⁸

A termelési viszonyok szűkebb értelmezésükben az anyagi javak termelésének és társadalmi anyagcseréjének viszonyai. A termelőerők mozgása, belső technikai viszonyai és általános társadalmi viszonyai alapján a termelési viszonyok két alaptípusa különböztethető meg. Az előbbit *technikai-gazdasági*, a utóbbit *társadalmi-gazdasági* viszonyoknak nevezhetnénk. A termelési viszonyoknak ez a felosztása a termelés „függőleges” keresztmetszetét adja.¹⁹ A termelési viszonyok fenti felosztásának jelei határozottan megállapíthatók a Tőkében, s Marx részletesen elemzi a két típus kölcsönhatását. Különbségüket azonban sohasem vihetjük a teljes elszakításig, soha nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ugyanazon termelő tevékenység viszonyainak különböző vonatkozásai.

Marx a termelési viszonyok összességét mint sajátos rendszert vizsgálta, mint az emberek meghatározott együttműködését, mint a társadalmi munka, tevékenység megszervezését spontán, „természetadta” vagy tudatos módon. Ez a megszervezettség, együttműködés alkotja a termelési viszonyok tartalmát, ez meghatározott formákban fejeződik ki. S az a forma, mely a társadalmi együttműködés rendszerét, a termelési viszonyok egészét kifejezi, a *tulajdon*, a *tulajdonforma*. A termelés tartalmi és formai vonatkozásainak megkülönböztetése ismét csak viszonylagos, ugyanazon termelő tevékenység társadalmi elsajátításának egymást tételező vonatkozásai.

Az emberek társadalmi együttműködésének, a társadalmi tevékenység megszervezettségének, szabályozásának természetadta, történelmileg átmeneti módja a *társadalmi munkamegosztás* (die gesellschaftliche Teilung der Arbeit). A társadalmi munkamegosztás a funkciók megosztása, kizárólagos tevékenységgé tétele egyes emberek vagy embercsoportok között. Feltétlenül meg kell különböztetnünk a *társadalmi munka megosztásától*. A megkülönböztetés alapján éppen a fent említett technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági vonatkozások szolgálhatnak. Az utóbbi ugyanis egy meghatározott munkafolyamat technikai törvényszerűségeinek megfelelő munkamegosztás az adott munkafolyamaton belül, vagyis összefüggő, egymást feltételező részmunkák rendszere — azaz közkeletű névvel *technikai munkamegosztás* —, míg az előbbi különálló, csak össztársadalmi szinten összekapcsolódó munkafolyamatok rendszere. A technikai munkamegosztás ennyiben a társadalmi munkamegosztás sajátos megjelenése, fejlődésének eredménye.

A technikai munkamegosztás azért jelenti a társadalmi munka megosztását, mivel a tulajdonképpeni társadalmi munka, azaz a társadalmiasult munka csak a tőkés termelés előtörténete során jön létre, a kooperációval, amikor az elszigetelten, önállóan végzett munka helyébe több ember tervszerű együttműködése lép. Ennek a társadalmiasult munkának a megosztása a társadalmi munka megosztása, melynek első történelmi formája a munka manufaktúra-szerű megosztása (die manufakturmäßige Teilung der Arbeit). A társadalmi

¹⁸ Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra, 1951. 25. o.

¹⁹ Szabó Kálmán: A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth, 1964. 35—49. o.

munka fenti marxi értelmezése természetesen nem zárja ki azt, hogy általában véve, antropológiailag minden munka társadalmi munka.

A társadalmi munkamegosztás kialakulása a tevékenység differenciálódásának eredménye, mely differenciálódás felbomlasztja az ősi közösségeket. A társadalmi munkamegosztással együtt jár a termelők hierarchikus elrendezettsége, a társadalmi különbségek rendszere. Ezen belül az ember elsajátítja a társadalmi termelés megfelelő szféráját mint tevékenységet, s ezzel egyúttal az elcsúszás meghatározott formáit is. A termelésben elfoglalt helye a termelés tárgyaihoz viszonyítva rögződik, s e viszony — a tulajdonviszony — más-emberekhez való viszonyát is közvetíti.

Mi tehát a tulajdon? *A tulajdon emberek, illetve embercsoportok közötti, társadalmilag elsajátított, monopolizálható tárgyakhoz rögzített viszony*, a társadalmi termelés struktúráját tükrözi vissza, s mint forma kifejezi a társadalmi termelés objektív tagozódását.²⁰ A tulajdon tehát nem tárgy, hanem tárgyilag közvetített viszony. A magántulajdon a tulajdonnak az a történetileg kikristályosodott formája, melyben a termelés tárgyainak, a termelési eszközöknek a monopolizálása teljessé válik. Mint ismeretes, Marx megkülönböztette a saját munkán alapuló magántulajdont, amely az egyén termeléséhez szükséges eszközök monopolizálását jelenti, s tőkés magántulajdont — a magántulajdon történelmi mozgásának legmagasabb fokát —, azaz a társadalmi termelés eszközeinek monopolizálását, amely feltételezi az idegen munka elsajátítását, vagyis a kizsákmányolást.

A tulajdon éppen azért nem a termelési viszonyok alapja, s nem csupán egyik formája, hanem eredménye, végső összegeződése, megjelenési formája. Ez a forma az, ami jogilag rögződik, s a termelés egész szerkezetét megadott fejlettségi fokon a társadalmi-politikai szférának jogilag közvetíti.²¹ A tulajdon kész, kialakult, megrögződött állapotában adott társadalmi formációban megszabja a társadalmi elsajátítás folyamatát, a tevékenységét éppúgy, mint a tevékenység eredményének elsajátítását. A tulajdonformák és a társadalmi munkamegosztás rendszere között tehát szakadatlan kölcsönhatás van, melyben a termelőerők mozgásának társadalmi formái kialakulnak és újjátermelődnek.

A termelési viszonyok tehát — adott történelmi fokon — tartalmi oldalról munkamegosztási viszonyoknak, formai oldalról tulajdonviszonyoknak bizonyultak. A termelés azonban maga is szférák összessége. A termelés egésze, illetve a közvetlen termelés úgy fogható fel, mint az ember és termézet anyagcseréje. De ezt az anyagcserét egy újabb anyagcseré, a megtermelt javak társadalmi közvetítése követi. A termelés ennek a két szférának a kölcsönhatásában valósul meg; a közvetlen termelés és a társadalmi közvetítés viszonyait megkülönböztetve beszélt Marx, érett munkásságában, termelési és érintkezési viszonyokról.

A fenti két szférát konkrét történetiségében vizsgálva látnunk kell, hogy az árutermelés viszonyai között a társadalmi közvetítés szférája sajátosan megkettőződik, forgalmi és elosztási viszonyokra válik szét. Így alkotja a közvetlen termelés, a forgalom és az elosztás a Tőke három könyvének tárgyát.

²⁰ Marx—Engels: A német ideológia. MEM 3. köt. Id. kiad. 33., 77. o.

²¹ Levelek a „Tőkéről”. Id. kiad. 20. o.; Marx: A filozófia nyomorúsága. Id. kiad. 158. o.; Marx: Előszó „A politikai gazdaságtan bíralatához. Marx—Engels Válog. Műv. I. köt. Kossuth, 1963. 367. o.

A forgalom formai mozgás — így jellemzi Marx a Tőke II. kötetében —, az áruformából adódik, elkülönült termelőket, szétforgácsolt termelőerőket feltételező közvetítésrendszer a termelésen belül. A termelés és fogyasztás közvetítése ugyanis az elosztás szférájába tartozik. A termelőerők egymástól való elkülönültségének, szétforgácsoltságának megszűnésével a forgalom elveszíti viszonylagos önállóságát, gazdasági jellegét, és a termelőerők belső mozgásaként, pusztán technikai viszonyként fog jelentkezni. Az elosztásnak — a tulajdonképpeni társadalmi anyagcserének — viszonylagos önállósága ugyan megmarad, de ahogy maga Marx is utal rá, az elosztási viszonyok — a kommunizmusban majd — rendkívül leegyszerűsödnek, egyneművé válnak.²²

Korunkban a szférák elkülönültsége, rögzítettsége és viszonylagos önállósága még tény, a termelési viszonyok mozgását tehát csak e hármas felosztáson belül lehet feltárni. Elkülönültségük történelmileg átmeneti jellege azonban egyben utal átalakulásuk tendenciájára is, ennek figyelembevétele már a jelenlegi állapotok feltárásához is szükséges. Legnyilvánvalóbb ez a forgalom esetében, amelynek fokozatos szűkülése a termelőerők koncentrációjával egyre jobban előrehalad majd.

*

A fentiekben vázolt fogalomrendszer, amelyben Marx a kategóriákon keresztül visszatükrözte és kifejezte a társadalmi termelés bonyolult mozgását, vonatkozásainak kölcsönhatásait, már a marxizmus elterjedésének kezdeti időszakában lényegesen eltorzult. Engels életének utolsó éveiben még figyelemzett az ökonomizmus veszélyére, vulgármaterialista, mechanisztikus tendenciáira. A termelőerők és termelési viszonyok szerves egységből és kölcsönös meghatározottságából a termelőerők egyoldalú tárgyi determinációja lett, s a szűkebb értelemben vett termelési viszonyok és a társadalmi viszonyok kapcsolatában is csak az előbbi meghatározó szerepét vették figyelembe.

Ez a mechanisztikus, ökonomista felfogás uralkodóvá vált a II. Internacionálé teoretikusai körében, s bár Lenin már a század első éveiben felvette ellene a harcot, mégis — Trockij és Buharin közvetítésével — átplántálódott az oroszországi, majd a szovjetunióbeli marxizmusba is. A dogmatizmus előretörésével a materialista történelemfelfogás mechanisztikus értelmezése hivatalos felfogássá változott, végső „kidolgozása” Sztálin munkásságának „eredménye”.

A dogmatizmus alapvető sajátossága nem az, hogy *közvetlenül* megmáskítja, meghamisítja a marxizmus tételeit, azaz nem tételszerűen, elvi megállapításaiban tér el a marxi filozófia rendszerétől, hanem elsősorban módszerében, azaz a tételek interpretálásában és elvi-gyakorlati alkalmazásában. A lényegi különbséget a dogmatizmus és az alkotó marxizmus között tehát az adja, hogy a dogmatizmus megmerevíti, ellaposítja, egyoldalúvá teszi, s ezzel kiöli a marxizmus „lelkét”, a dialektikát. A marxi elmélet kifejtése így a vulgarizálásával jár együtt, az absztrakciók megrögzítésével és önállósításával, sémává merevítésével, a kölcsönhatásnak ok és okozati összefüggéssé degradálásával. A dialektikának ezt a mechanisztikus eltorzítását látjuk klasszikus formában Sztálin A dialektikus és történelmi materializmusról c. munkájában, amelyben „összefoglalja” a marxizmus alaptételeit. Kiinduló megállapításai *formailag* nem vagy alig térnek el a marxi tételektől, a levezetés folyamán

²² A tőke I. köt. Kossuth, 1961. 83. o.

azonban a tételek dogmatikus kezelése miatt az ellentét *tartalmitlag* egyre nyilvánvalóbbá válik, s ez végső soron a marxi tételekkel formailag is ellentmondó tételekre vezet.

Nem kívánunk itt Sztálin nézeteinek részletesebb elemzésére kitérni. Csupán utalni akartunk — a vizsgált problémák szempontjából — elméletnek lényegi vonásaira, hangsúlyozva azt, hogy nem egyes megállapításait vitatjuk, hanem ezek egészének tendenciáját.

Sztálin a termelőerőket és a termelési viszonyokat — melyek csupán viszonylagos önállósággal rendelkező absztrakciók — elszakítja egymástól, és úgy rögzíti egymással szemben mint a termelés egy-egy „oldalát”. A további fejtegetések során kiderül, hogy a termelőerők a természeti oldal — bár definíciójában a termelési eszközök és a termelő ember „összegének” nevezi meg őket —, s ezt a vonalat következetesen végigvezetve a termelőerőket a konkrét elemzés során azonosítja a termelési eszközökkel. Alárendelten előfordul nála a másik véglet is, amikor a termelőerők lényegének a „kádereket” tekinti. A termelőerők vonatkozásainak szétszakítása, a tárgyi oldal abszolutizálása és „természetivé” minősítése jellegzetesen megmutatja, hogy milyen szakadék van a termelőerők marxi és sztálini felfogása között. Marxnál az absztrakt, történelmietlen megközelítés helyett a termelőerők konkrét társadalmi-történeti megközelítése szerepelt. „Mihelyt termelési eszközöket mondasz, társadalmat is mondasz” figyelmeztette már Engels Kautskyt 1884. június 26-i levelében.²³

A sztálini felfogás alapja a termelőerők vonatkozásainak kölcsönös elidegenedésével létrejött látszat. A kapitalista termelésben ugyanis — mint említettük — a termelőerőknek két vonatkozása mint a termelés két feltétele erőszakosan elválik egymástól, és egyesítésük csupán mesterséges. Ezt a látszatot „emelte” elméleti szintre Sztálin, amikor a termelőerők két vonatkozását mint két különálló dolgot kezelte. Ezért teljesen leegyszerűsített az a séma, melyet Sztálin a termelés önmozgásáról, a termelőerők belső fejlődéséről ad. Szerinte ugyanis a változás közvetlenül a termelőeszközöktől indul ki, és ennek következménye a termelőképesség megváltozása. Ezzel véglegesen eltűnik a termelőerők objektív és szubjektív vonatkozásai közötti gazdag kölcsönhatás.

Mi tehát a végső soron a termelőerők s vele az egész termelés hibás sztálini felfogásának elméleti alapja? Az, hogy hiányzik belőle az emberi tevékenység lényegének *történelmi* és *dialektikus* szemlélete, *eltárggyiasításként* való felfogása, a humanizált, emberivé vált természet koncepciója. Ennek következménye a termelési eszközöknek „természeti” tárgyként való felfogása, az objektív és szubjektív vonatkozások elszakítása, a termelőerők statikus szemlélete, ami kizárja aktivitásukat, viszonyként, mozgásként való értelmezésüket. Éppen ezért közvetlenül szembeötlő az az összefüggés, amely a termelőerők marxi elméletének vulgarizálása, megmerevítése és a *történet-filozófia*, *filozófiai antropológia* „*kitagadása*” között a dogmatizmus rendszerében fennáll.

A termelés sztálini koncepciójában a társadalmiság a termelési viszonyokkal „kezdődik”. Mivel Sztálin a termelőerők mozgását lényegi vonásaiban nem elemezte, így a termelési viszonyok technikai-gazdasági és társadalmi-gazdasági szintjének megkülönböztetéséig sem jut el. A termelési viszonyok

²³ Levelek a „Tőkéről”. Id. kiad. 263. o.

rendszerét egészében vizsgálva nem tudja annak lényegi meghatározásait megragadni, csupán, ismert módon, a tulajdonviszonyokat, a tevékenységek cseréjét és az elosztási viszonyokat különíti el. Gyakorlatilag azonban azt tapasztaljuk, hogy Sztálinnál a közgazdasági elemzés a tulajdon absztraktt — többnyire csak jogi vonatkozásban értelmezett — fogalmával való operációvá változik át. Így nevezetesen a szocialista tulajdon fogalma volt a varázsszó, melynek segítségével deduktív levezetés révén minden probléma megoldható, s a kommunizmus is csupán úgy szerepelt, mint a szocializmusban meglévő két tulajdonforma integrálódásával kialakuló társadalmi rend. A tulajdonviszonyokkal való operálás szükségszerűen elvont és meddő marad mindaddig, amíg nem nyúlunk vissza a konkrét termelő tevékenységig, a tartalmukat alkotó társadalmi munkamegosztás rendszeréig, s nem abban a vonatkozásban vizsgáljuk őket, hogy a forma viszonylagos önállóságának megfelelően hogyan fejezik ki a tartalmat és ennek milyen mozgását teszik lehetővé.

A termelőerők és termelési viszonyok egyoldalú meghatározásának kifejezésére megkonstruálja a termelési mód fogalmát, amely így lényegileg elveszti marxi értelmezését, s végtelenségig általánosítva egy egész történelmi korszak teljes kifejezésére szolgál. A termelőerők és termelési viszonyok kölcsönhatását Sztálin úgy fogja fel, hogy egy adott szakaszban teljes megfelelés van közöttük, s ekkor a termelési viszonyok lehetővé teszik a termelőerők fejlődését, illetve egy adott időpontban az ellentét teljesen kiéleződik köztük, hogy az összhang társadalmi forradalom révén — a termelőerők közvetlen hatására — ismét helyreálljon közöttük. A termelési mód kategóriájának ilyen leszűkített értelmezésére azért volt szükség, hogy a fenti mozgás kereteit megadja, hogy az adott termelési mód fennállásával és megszűnésével az egységnek és a teljes ellentétnek ezeket a különválasztott pólusait kifejezze. A köztük levő összhang teljes, abszolút harmóniaként való felfogása különös élességgel megfogalmazott a szocializmus esetében: „annak, hogy a termelési viszonyok teljesen megfelelnek a termelők jellegének, példája a szocialista közgazdaság a Szovjetunióban, ahol a termelőeszközök társadalmi tulajdona teljes összhangban van a termelés folyamatának társadalmi jellegével”.²⁴

Az a probléma fel sem vetődik, amely nemcsak a szovjet, hanem az egész szocialista fejlődés általános problémája, hogy a termelési viszonyok rendszere meg is előzheti a termelőerők fejlődését, s ennek következtében egyrészt aktív visszahatása kerül előtérbe, másrészt maga sem tud teljességében kibontakozni a termelőerők korlátozott, szétforgácsolt bázisán. Erre a problémára már Lenin rámutatott, de ez is, mint számos más kérdés, elsikkadt a „leninizmus kérdéseinek” sztálini tárgyalásakor.

*

A történelmi materializmus alapfogalmait vizsgálatainak, a társadalmi termelőtevékenység elemzésének fontosságát növeli az a körülmény, hogy a fogalmi apparátus sztálini közvetítéssel érkezett hozzánk, s még most is elevenen él az a *látszat*, hogy ezek sztálini interpretációjukban valódi marxi fogalmak. E látszat feloldásának, a termelőtevékenység marxi felfogásához való visszatérésnek és az ezen — konkrét vonatkozásokban való — túllépésnek a folyamata azonban már megkezdődött. A társadalmi termelésnek, a népgazda-

²⁴ Sztálin: A dialektikus és történelmi materializmusról. A leninizmus kérdései. Szikra, 1949. 654. o.

ság tervszerű irányításának gyakorlata lépten-nyomon ellentmond a sztálini sémáknak, s az absztrakt és tartalmatlan fogalmak alkalmatlanoknak bizonyultak a gyakorlat általában és mindennapos problémáinak megoldására.

Ezért a Szovjetunióban már az ötvenes évek végén megkezdődött a sztálini felfogás és kategóriarendszer bírálata. A vitában eleinte csak közgazdászok vettek részt, filozófusok csak később kapcsolódtak bele, a vita azonban tematikailag és méreteiben is egyre jobban szélesedett, s a hatvanas évek elején már nemzetközi szintre tevődött át.

A sztálini felfogás felülvizsgálata és elvetése tehát már megkezdődött. Maga a felfogás azonban az elmélet különböző területein rendkívül szívósnak bizonyult, még ma is a sztálini formulák kísértének a tankönyvek és folyóiratok hasábjain. Napjainkban, amikor egyre határozottabban kerülnek előtérbe a társadalmi termelőtevékenység irányításának problémái, nem lehetünk meg elméleti alapjaik lerakása nélkül sem. E tisztázódási folyamathoz, az elvi alapok kidolgozásához, a vita kivontakozásához kíván a jelen cikk is hozzájárulni.

ФОРМИРОВАНИЕ МАРКСОВСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ОНТОЛОГИИ И НЕКОТОРЫЕ ЕЕ ВОПРОСЫ

Анттила Аг

Планомерное ведение хозяйства, общественное управление производством требует обобщающего теоретического анализа всеобщественной производственной деятельности. Для этого необходимо подвергнуть анализу понятия производительных сил, производственных отношений, способа производства, разделения труда, собственности и т. д., так как согласно марксовской оценке производственной деятельности, эти понятия являются основными в общественной онтологии. Формирование их начинается в «Экономико-философских рукописях» и заканчивается в «Капитале». Самым ранним является понятие производительных сил, которое Маркс выводит из общественно-исторического движения опредмечивания и осмысливает как взаимодействие объективных и субъективных отношений. Понятие производственных отношений Маркс употребляет в двух значениях, с одной стороны, как отношения производства общественности вообще, с другой стороны, как отношения материального производства; в первом значении понятие производственных отношений становится синонимом общественных отношений, во втором же значении — синонимом экономических отношений. Отношения разделения труда составляют содержательную сторону производственных отношений, отношения же собственности — их формальную сторону. И наконец, понятие способа производства содержит в себе обозначение технико-общественных условий движения производительных сил, их общие характерные черты. В заключение автор исследует, каким образом искажается марксовская система понятий в догматизме, и устанавливает, что развитие планирования с необходимостью требует ликвидации этих искажений.

A FEW QUESTIONS OF THE RISE OF MARXIAN SOCIAL ONTOLOGIES

by A. Agh

Planned economy and the "social" direction of production requires the thorough theoretical analysis of general social productive activity. Here primarily the division of labour, property, the forces, relations and mode of production, etc. must be analyzed. According to the Marxian evaluation of productive activity these are fundamental to Marxian social ontologies. They were formulated in the Economic-Philosophical Manuscripts and fully elaborated in the Capital. The first is the concept of the forces of produc-

tion traced by Marx to the social historical movement of materialization and interpreted as the interpenetration of the pertinent objective and subjective aspects. He employs the concept of social relations in two different meanings, first as the relations of social production in general and secondly as related to material production. In the first interpretation the concept of productive relations becomes synonymous with social relations and in the second with economic relations. The relations of the division of labour form the intrinsic side of the relations of production while property relations comprise the extrinsic, the formal side. Finally the concept of the mode of production implies the technical social conditions, the universal criteria of the motion of productive forces. At the end the author analyzes how dogmatism distorts these Marxian concepts and he states that the development of a planned economy necessitates relinquishing these distorted views.